

Filips de Schone (1478-1506)

Schatten van de laatste hertog van Bourgondië

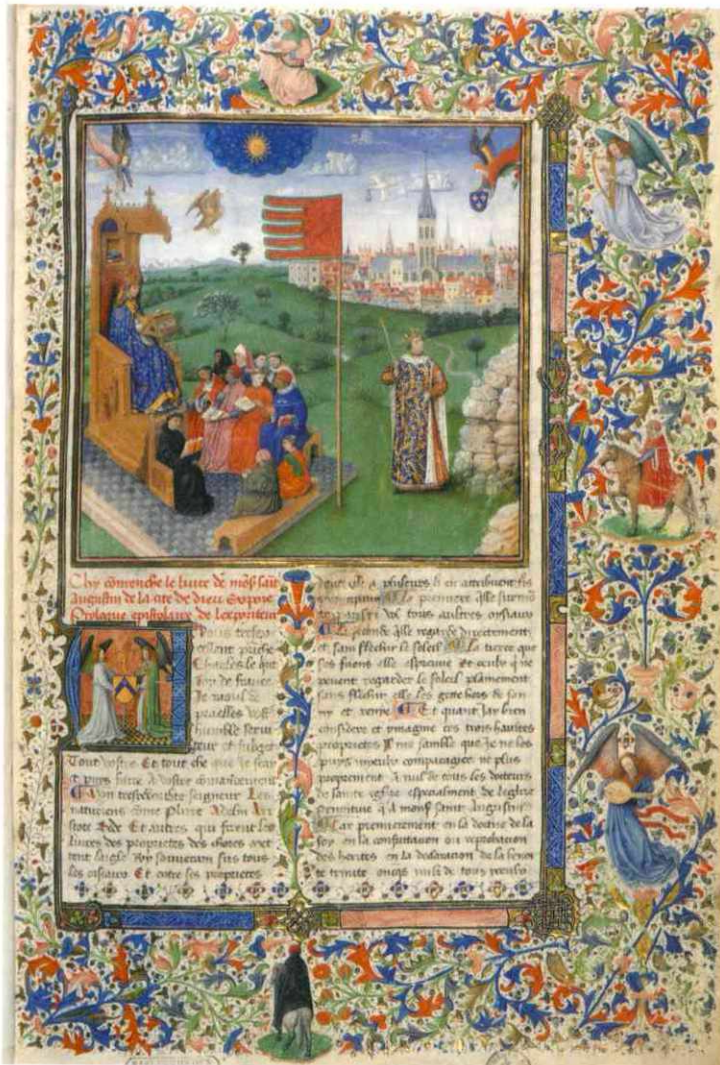
Catalogus uitgegeven door
Bernard Bousmanne, Hanno Wijsman
en Sandrine Thieffry

KBR·e

2006

1 H. AUGUSTINUS

De Civitate Dei, Latijnse tekst en Franse vertaling van Raoul de Presles

Zuidelijke Nederlanden, omstreeks 1445-1450. Perkament, II (papier) + I + 449 + IV f., ca. 420 x 290 mm; 2 kolommen, 48 regels, bastarda, nauw verwant met de cursiva; één grote frontispiceminiatuur met door personages bewoonde randversiering, 9 kleine miniatures, blauwe en gouden initialen met rood en blauw filigraanwerk. 19e-eeuwse boekband in gaderd kalfsleder. Herkomst: gemaakt voor Jean Chevrot, 'Bourgondische' bisschop van Doornik, afkomstig van Poligny (ca. 1395-1460); geleend aan David van Bourgondië (1457-1494), die een kopie wilde laten maken (zie het testament van Chevrot [1458] in het Archief van het Kathedraalkapittel, Fonds de de bisschoppen van Doornik, FE.68); Bourgondische Librije (inv. 1467-1469, Barrois nr. 726 en nr. 1511; inv. 1485, Barrois nr. 1626); meegenomen door de Fransen in 1794; teruggegeven aan de Bourgondische Librije in 1815.

Brussel, KBR, Handschriftenkabinet, hs. 9015

Figuur 1: de H. Augustinus licht zijn leer toe voor een gehoor van leken en geestelijken. Rechts, de goddelijke oorsprong van de Franse monarchie: Clovis ontvangt van een engel het wapen van Frankrijk en van een duif de heilige ampul. In de initiaal het wapen van Jean Chevrot, bisschop van Doornik, gedragen door twee engelen.

Brussel, KBR, Handschriftenkabinet, hs. 9015, f. 1r.

De Civitate Dei van de H. Augustinus (354-430) is eerst en vooral een apologetische tekst ter verdediging van het geloof in de verwarrende context na de val van Rome in 410, een catastrofe die werd toegeschreven aan de afschaffing van de heidense erediensten. Het is ook een historisch-filosofische tekst die de belangrijke rol van het christendom voor het lot van de wereld beschrijft. Deze tekst heeft nooit aan belang ingeboet. Tijdens de volgende eeuwen werd er vaak naar verwe-

zen, meer bepaald wegens zijn politieke draagwijdte. Gewoonlijk immers werd de tekst geïnterpreteerd als een aansporing om op aarde een christelijke stad te stichten waar de spirituele macht het zou halen van het tijdelijke.

Het tentoongestelde handschrift is het eerste deel van een *De Civitate Dei* in twee delen (het tweede deel wordt ook in de KBR bewaard onder boeknummer 9016) die werd vervaardigd voor Jean Chevrot (1436-

1460), de Bourgondische bisschop van Doornik. Alvorens in de Bourgondische Librije te belanden heeft dit boek een wel heel kronkelig parcours afgelegd dat we hier willen reconstrueren.

Om te beginnen is het wellicht tot stand gekomen in verschillende campagnes en met de medewerking van ambachtslieden uit diverse gebieden in de Bourgondische Nederlanden. Op 4 juli 1445 voltooide Nicolas Cotin, een dominicaan uit Amiens, de transcriptie. Vervolgens hebben ten minste vijf miniaturisten de tekst verlucht. Het frontispice van het eerste deel is van de hand van de Meester van Jean Chevrot, een Brugse volgeling van Jan Van Eyck, die zijn naam aan dit handschrift te danken heeft. De overige miniaturen werden geschilderd door een anonieme kunstenaar die duidelijk de invloed heeft ondergaan van Robert Campin en met zijn pointillistische techniek verwant was met de Meester van de Girart de Roussillon. Deze laatste wordt vaak vereenzelvigd met Dreux Jehan, een miniaturist die in Brugge en Brussel heeft gewerkt en die als kamerheer aan het hof van de hertog was verbonden. We voegen hier nog aan toe dat aan het tweede deel onder meer werd meegewerkt door de Meester van de Privilegiën van Gent en Vlaanderen, die dan weer werkte langs de Schelde tussen Gent en Doornik.

Uit het testament van Jean Chevrot, dat op 18 januari 1459 (n.st.) werd opgesteld, blijkt dat hij zijn *De Civitate Dei* op die datum had uitgeleend aan David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, die het naar Terwaan had gestuurd om het te laten kopiëren. Waarschijnlijk door toedoen van David, een bastaardzoon van Filips de Goede, kwam het handschrift uiteindelijk terecht in de Bourgondische Librije. Het komt voor in de inventaris van 1467-1469.

Daarmee was het boek nog niet aan het einde van zijn omzwervingen. In 1485 kwam het voor in de algemene inventaris die in Gent werd samengesteld voor Maximiliaan

van Oostenrijk, samen met eenentwintig andere handschriften die volgens H. Wijsman in de Bourgondische bibliotheek werden geselecteerd om te dienen voor de opvoeding van de jonge Filips de Schone (zie de inleidende tekst van hoofdstuk I). Met betrekking tot dit handschrift prikkelt deze theorie de geest en kunnen we ons afvragen welk nut een moeilijke tekst als *De Civitate Dei* kan hebben gehad in de opvoeding van een jonge prins. Het is allerminst verbazend dat deze tekst veel succes kende bij prelaten en christelijke vorsten of dat mensen als Jean Chevrot of David van Bourgondië een eigen exemplaar wensten te bezitten. Het blijft ons wel verbazen dat de tekst zou zijn gekozen om deel uit te maken van een librije met opvoedkundige bestemming. Een mogelijke verklaring hiervoor is de belangrijke plaats die de geschiedenis krijgt in het eerste deel van de tekst. Vooral boek III bevat een beknopt overzicht van de geschiedenis van Rome, niet op een voor het onderricht geschikte verhalende wijze maar om het bewijs te leveren, door voorbeeld na voorbeeld aan te halen, van het feit dat de heidense goden wezenlijk onmachtig waren om de hoofdstad van het Rijk te beschermen. Terwijl de tekst voor een kind volkomen onbegrijpelijk moet zijn geweest, waren sommige miniaturen echter wel geschikt om stichtende verhalen te vertellen. Zo moet het frontispice (fig. 1), met de legende van Clovis en de goddelijke oorsprong van de Franse monarchie, enige betekenis hebben gehad voor een nazaat van de Bourgondische hertogen. We kunnen ons voorstellen dat de miniatuur in het begin van boek III (fig. 2) een soortgelijke functie had: ze vertelt de geschiedenis van koning Mithridates van Pontus, die de executie beveelt van de Romeinse burgers die in zijn land verblijven; onderaan de illustratie vluchten de huisdieren van Rome en keren ze terug naar hun verwilderde staat, een van de wonderen die zich voordeden in het begin van de Bondgenotenoorlog (91-89 v.C.) en

waarover onder meer verslag werd uitgebracht door Orosius en Julius Obsequens (waarschijnlijk op basis van een verloren boek van Titus Livius). Deze episode maakte duidelijk geen deel uit van de bekende ver-

halen van de klassieke geschiedenis, maar kan zeker hebben gediend voor historische uitweidingen en beschouwingen over goed bestuur. Helaas kunnen we hierover voorlopig alleen maar speculeren.

Dominique Vanwijnsberghe

BIBLIOGRAFIE

B. BOUSMANNE & C. VAN HOOREBEECK (eds.), *La Librairie des ducs de Bourgogne. Manuscrits conservés à la Bibliothèque royale de Belgique*, dl. 1: *Textes liturgiques, ascétiques, théologiques, philosophiques et moraux*, Turnhout, 2000, p. 74-79 (beschrijving door D. Vanwijnsberghe) • F. LYNÀ, *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque royale de Belgique*. Uitgegeven door Chr. VAN DEN BERGEN-PANTENS, Brussel, 1989, dl. 3, p. 25-31, nr. 246 • L. NYS, 'Par-deçà et par-delà, de Tournai à Poligny: usages et fonctions de l'œuvre d'art

chez un grand prélat bourguignon, Jean Chevrot', in F. JOUBERT (ed.), *L'Artiste et le Clerc. La commande artistique des grands ecclésiastiques à la fin du Moyen Âge (XIVe-XVIe siècles)*, Paris, 2006, p. 41-103, spec. p. 51 (*Cultures et civilisations médiévales*, 36) • A. VAN BUREN, J. MARROW & S. PETTENATI, *Heures de Turin-Milan, Inv. n° 47. Museo Civico d'Arte Antica, Torino. Commentaire*, Luzern, 1996, p. 527-528.

Figuur 2: Mithridates, koning van Pontus en Armenië, laat de Romeinen afslachten; in Rome worden de huisdieren opnieuw wild en verlaten ze de stad.

Brussel, KBR, Handschriftenkabinet, hs. 9015, f. 96v.